

AZ ANYANYELVŰ OKTATÁS A TÁRSULT MUNKA DOLGOZÓI ÉS A TÁRSADALMI KÖZÖSSÉG SZÜKSÉGLETEI KIELÉGÍTÉSÉNEK FUNKCIÓJÁBAN

Az oktatási-nevelési folyamat többnyelvűségét rendszerint csak alkotmányos kötelezettségként, a JSZSZK, esetünkben a VSZAT egyenjogú nemzeti és nemzetiségi politikai jogainak érvényesítéseként értelmezik. Végso soron valóban politikai jogokról van szó, de közvetlenül azokról a kötelezettségekről is, amelyek az egyetemisták képzésének leghatásosabb útját biztosítják azon a nyelven, amelyen a gondolkodás folyamata, az asszociáció végbemegy és amely hozzájárul a személyiség kialakításához.

Anélkül, hogy elvitatnánk a dolgozók és a polgárok nyelvi egyenjogúságának jelentőségét, rá kell mutatnunk a szabad nyelvhasználattal kapcsolatos jogok és gyakorlat belső tartalmára is az oktatási folyamatban.

A múlt század végén és századunk elején a saját nyelvhasználat szorgalmazásának vagy megakadályozásának örve alatt végbemenő demokratikus törekvések, illetve ezek elfojtása még a nemzetté válás idején, rendszerint bonyolult társadalmi és osztályviszonyokat lepleztek. Érthető tehát, hogy a mai forradalmi munkásmozgalom is politikai követelményei közé sorolja a nyelvi egyenrangúságot, mint a nemzeti és osztályelnyomás elleni harc egyik meghatározóját, az emberi viszonyok humanizálását, az ember és munka felszabadításának folyamatában.

Többnyelvű és többnemzetiségű közösségünkben megteremtettük ugyan a feltételeket, sőt figyelemre méltó eredményeket is értünk el a saját nyelv használatában. A többnyelvűség jogának és gyakorlatának azonban még mindig inkább csak politikai jelentőséget tulajdonítunk, holott elsősorban az oktatásban és a pedagógusoknak kellene felismerniük a saját nyelvhasználat jelentőségét mind a tudásszerzési folyamatban, a személyiség kialakításában, mind pedig az anyagi gondolkodásban.

Nem a nyelvi kizárólagosságtól vezérelve ugyan — főként a mi vajdasági többnyelvű közösségünkben, de szélesebb körben is, amikor a világ egyre inkább egységesedik és a világnyelvek nemcsak a tudományban, hanem általában a gazdasági és társadalmi gyakorlatban is tért hó-

dítanak — világosan meg kell különböztetni a saját nyelv (általában „anyanyelv”, néha reflexnyelv) funkcióját azokétól a nyelvekétől, amelyeket az egyén használ.

A nyelv funkcióját a gondolkodási folyamatban és általában a személyiségformálásban alapjában véve már Marx és Engels megoldották dialektikus materialista módszerükkel az embernek mint természeti és mint társadalmi lénynek a totalitásáról alkotott tanúkkal. Ezzel a kérdéskörrel, amely csak részben nyelvészeti, főleg a marxista pszichológusok, filozófusok és fiziológusok foglalkoznak. Meg kell jegyezni, hogy a marxisták csak az utóbbi néhány évtizedben foglalkoznak behatóbban, önállóan a nyelv és a gondolkodás kérdéseivel, korábban megelégedtek Marx és Engels megállapításainak interpretációjával, álláspontjaival.

Modern felfogásként, értelmezésként fogadhatjuk el V. Ny. Jarceva¹ tömör meghatározását, aki rámutat, hogy a tudat és a valóság ebben való tükröződése az igazi marxista értelmezésben nem a gondolkodó anyagban való egyszerű és egyirányú tükröződés, hanem alkotói tett, mert az emberi tudat nemcsak tükrözi a valóságot, hanem alakítja is. Ha tehát a gondolkodás a valóság tükröződésének a módja és formája, akkor a nyelv egyidejűleg a gondolkodási folyamat eszköze, de a sajátos materializáció a valóságnak az emberi tudatban való gondolati-idealizáló tükröződése, ill. ennek legfőbb alakja.

Korunkban már többnyire még a laikusok is elfogadják Engelsnek azt a megállapítását, hogy az emberek nem gondolkodnak az elvont fogalmakról, hanem a fogalmaknak és viszonyoknak a nyelvileg konkrétan meghatározott hordozóiról, de ritkán törekednek végkövetkeztetésekre a különböző nyelvek használatáról, a nyelv társadalmi szerepéről alkotói funkciójában és a gondolkodás formálásában. Eléggé elterjedt az a felületesebb felfogás, hogy a nyelv az emberi kommunikációban az álláspontok, az igazságok és közlések, az egyes nyelveken keletkezett művészi értékek tartalmának lefordítására szolgáló műszaki eszköz. Kétségtelen, hogy a nyelvnek, ill. beszédnek van egy ilyen funkciója is, ámde az egyoldalú kommunikáció, közlés is alkotói tett a tartalom nyelvi megfogalmazásának értelmében a közlő részéről, és a percepció a befogadás értelmében annak a részéről, akivel közlünk valamit. Ebben a folyamatban különféle helyzetek adódnak a kommunikációban résztvevők szemszögéből arra a nyelvre vonatkozóan, amelyen ez a kapcsolat végbemegy.

Lényeges különbség, hogy mindkét oldalról a saját nyelven megy-e végbe a kommunikáció vagy nem a gondolkodás nyelve értelmében (feltehetően mondván: a reflexnyelv értelmében), noha ez utóbbi szükséges, természetes és nagyon gyakori is. Vitathatatlan, hogy a saját nyelven történő kommunikáció nemcsak „könnyebb”, „kellemesebb”, hanem sokkal tartalmasabb, közvetlenebbül fűződik egymáshoz, alkotói befogadásra serkent, ellentétben azzal a szituációval, amikor a gondolkodás folya-

mata egyik nyelven (saját nyelven) megy végbe, a kommunikációt pedig bizonyos értelemben egy másik nyelvre kell fordítani.

A tudomány szférájában, de általában is, a többnemzetiségű, pontosabban a többnyelvű környezetben — ami ma már egyre gyakoribb a nagyvárosokban a nemzetközi kapcsolatok fellendülése révén — könnyen megelégszünk azzal, hogy magunkat vagy másokat többnyelvűnek tartjuk. Valójában nagyon ritkák az igazán többnyelvű esetek, mert ahhoz a nyelvhez, amelyen gondolkodunk rendszerint nagyon közel áll még néhány a gondolati alkotói funkció értelmében. Eléggé gyakori a kettősség is e téren: valaki az egyik nyelven gondolkodik a szakmájában, tudományban, nyilvános szereplésben, és a másik nyelvet használja a személyes, mindennapi, intim szférában. Különösen gyakori, hogy ez a másik nyelv az, amelyen a „kis emberke” megszólalt, így megjelölésére leginkább az „anyanyelv” kifejezést használjuk, ami természetesen nem okvetlenül azonos az édesanyja nyelvével. Éppen ezért a mi alkotmányos szóhasználatunkban, nagyon helyesen, nem is használjuk ezt a kifejezést, hanem a „saját nyelv”-et. A törvényhozásban és a pedagógiai gyakorlatban továbbra is fennmaradt az anyanyelv megjelölés, amit szintén nem helytelenítünk, hiszen így sokkal érthetőbb szélesebb körben is. Alapjában véve, az „anyanyelvet” nem kell szó szerint venni, hanem saját nyelvként értelmezni. Többnyelvű közösségben az egyén családi helyzetétől, munkahelyétől és egyéb körülményeitől függően változtathatja saját, reflexnyelvét, anélkül, hogy megváltoztatná társadalmi-nemzeti tudatát, vagyis elsajátíthat vagy elfelejthet egy konkrét nyelvet, amelynek saját nyelv funkciója van.

Ezzel összefüggésben nagy jelentősége van annak, ha környezetünkben feltételeket teremtünk a saját nyelven folyó egyetemi oktatásra. Az egyetemi oktatás hatékonysága igen eltérő attól függően, hogy az egyetemista a saját nyelvén vagy közvetítő nyelven folytatja-e tanulmányait. Ezért végső soron ez az emberek tudatában is úgy reflektálódik, mint az emberi vagy a kollektív nemzeti jogok egyik fontos tényezője, s ezt tartományunk törvényei is tiszteletben tartják. Mint ismeretes, most már törvény kötelezi az egyetemi karokat, hogy amennyiben az évfolyam elején 30 egyetemista kéri, kötelesek megszervezni az oktatást egy bizonyos nyelven.

Vitán felüli, hogy ez a törvényes rendelkezés csupán jogi keret az egy mástól nagyon is eltérő gyakorlati helyzetektől. Rámutatnánk itt első sorban a tanároknak azokra a nagy erőfeszítéseire, amelyekkel ennek a törvényes rendelkezésnek érvényt akarnak szerezni. Tiszteletben tartva azt az általános elvet, hogy az egyetemista a „gyengébb fél”, a tanárnak kell nagyobb erőfeszítést kifejtenie különböző tényezőkkel, viszonyokkal kell számolnia, amelyek meghatározzák helyzetünket a részben vagy egészében saját nyelven folyó egyetemi oktatáshoz szükséges feltételek megteremtésében.

Egyébként bármely világnyelven, méghozzá eredményesen folytathat-

tók tanulmányok. Mindenesetre rövidlátóságra vall, minden szakmai és politikai alapot nélkülöz az az álláspont, látszat-aggályoskodás, amely a fiatal szakemberek távlatait félti, ha valamelyik nemzetünk vagy nemzetiségünk nyelvén szerezték tudásukat, ha szakmai képzésük olyan nyelven történik, amely kisebb mértékben van jelen társadalmi valóságunkban. Sokkal fontosabb a szakmai ismeretek elsajátítása, a személyiség kiépítése, mint az, hogy valaki zavartalanul kommunikáljon több nyelven is. Ha valaki alaposan elsajátította a szakismereteket, sokkal rövidebb idő alatt és kevesebb erőfeszítéssel válik képessé arra, hogy még egy vagy több nyelven értekezzen a szakterületén. A törvényes mérce végső soron egy bizonyos társadalmi konvenció eredménye. A korábbi törvény 50 érdeklődött irányozott elő, de a jelenlegi 30-as látszám sem kizárólagos, mert nekünk az egyetemi karokon és a főiskolákon a törvény tiszteletén kívül szem előtt kell tartani az általános társadalmi érdekeket, az oktató-nevelő munkafolyamat hatékonyságát, tekintettel önigazgatású szocialista hazánk fejlődésének mélyen gyökerező forradalmi és humánus alap-tételeire, amit meghatározott módon a tartományi törvény is tükröz.

Az általános társadalmi érdekekből kifolyólag nekünk mint tanári, illetve tágabb értelemben mint a hallgatókkal közösen alkotott kollektívának megkülönböztetett figyelmet kell szentelnünk a saját nyelv használatának az egyetemi tanulmányok során. Ez a mi, csak részben törvényes kötelezettségünk a felszólalók szerint kétféleképpen jut kifejezésre:

— először: méltányoljuk a hallgatók érdekeit, akik, ha teljes egészében vagy legalább részben a saját nyelvükön tanulnak, jobb eredményt tudnak felmutatni,

— másodszor: a többnyelvű gyakorlat az egyetemeken és a főiskolákon hozzájárul a tanárok és hallgatók demokratikus légkörének kialakításához, a többnyelvű kommunikálás hagyományának ápolásához, együvé tartozásunknak, egységünknek az elmélyítéséhez.

A sajátos helyzetek miatt az egész kérdéskört nem szűkíthetjük le arra az eltúlzott igényre, hogy a tananyagot valamennyi nemzedék teljes egészében a saját nyelvén sajátítsa el. Oktatási szempontból kétségtelenül ez lenne a legegyszerűbb megoldás. Ha viszont a reális lehetőségekkel is számolunk, akkor bizonyos, hogy mi az esetek többségében akkor is csak részben érhetjük ezt el, ha az egyetemi karok és a főiskolák képesek lesznek ezt teljes mértékben biztosítani. Az oktatási-nevelési folyamat egyes elemeinek a saját nyelven történő megvalósítása bizonyos tantárgyakból vagy a folyamat egyes mozzanatainak a megvalósítása (vizsgák, gyakorlatok) bonyolult feladat, viszont ezeknek az erőfeszítéseknek az értékét is teljes mértékben méltányolni kell.

*

Többnyelvű Vajdaságunkban sokkal kifejezettebben jut érvényre a szakembereknek a saját környezetükben több nyelven történő kommu-

nikálási lehetősége, vagyis annak a szükségességnek az elismerése, hogy felső- vagy főiskolai képesítésű szakemberek megfelelő szinten értekezessenek a társult dolgozók saját nyelvén. A többnyelvűség gyakorlata, a nyelvi egyenjogúság nemcsak abból áll, hogy minden öngazgató a saját nyelvén szólhat, hanem az is fontos, hogy olyan szakemberrel, a társult munka olyan dolgozójával beszélhessen, akihez a saját nyelvén szólhat, megvalósítva így módon az illető társult dolgozó saját nyelvének serkentő-alkotói és asszociációs funkcióját.²

A nyelvnek ez a funkciója a szakembereket illetően különösen akkor szembeötlő, akkor érvényesülhet, amikor szakmai felkészültségük részeként jelentkezik minden olyan esetben, amikor közérdekű tevékenységet fejtenek ki, vagy amikor azoknak a dolgozóknak a nyelvén értekeznek, akik hozzájuk fordultak. Kevésbé fontos a nyelvnek ez a szerepe a felső- és főiskolai szakkáderek szakmai és öngazgatási gyakorlatában, a társult munkán belül, elsősorban a gazdaságban, az egészségügyben és néhány más szakterületen.

A szakember nyelvi felkészültségének ez a funkciója, ami szintén nagy fontossággal bír és az oktatási-nevelési folyamat tartalmának részét képezi — könnyebben megoldható, mint az, hogy az érdekelt egyetemista a saját nyelvén tanuljon. Ennek a szakmunkának legfőbb problémája, a lektor alkalmazása is megoldható a tanárok és egyéb előadók bevonásával.

*

Egynyelvű környezetben sokkal egyszerűbb a nyelv társadalmi funkciója. Ezért a kutatások, főleg a határainkon kívüliek java része a nyelviileg homogén közösség elvonatkoztatásából indul ki. Oktatási és nevelési folyamatunk effektusainak és funkciójának vizsgálatakor tehát mi is kiindulópontul használhatjuk az egynyelvű környezetet, de csak elvonatkoztatottan. A társadalmi helyzet sokkal bonyolultabb — nemcsak nálunk — ezért a különböző, az ellentétes effektusok keveredése mindig bonyolultabbá teszi a nyelv társadalmi funkcióját az oktatási-nevelési folyamatban. Ez a körülmény egy érveléssel több, hogy ne fogadjuk el azokat a túlzott, vagy „tisztá” modelleket, amelyek kizárólag a saját nyelv használatát szorgalmazzák az egyetemi tanulmányok során. Önmagában véve az egyetemi oktatás csak a hallgató saját nyelvén egyszerűbb és kevésbé ellentmondásos, de akkor is számolnunk kell az alaphelyzettel, amiért ez az oktatás egyáltalán létezik, valós környezetünkkel, amely kisebb-nagyobb mértékben mindig többnyelvű, és mint ilyen eleve tartalmaz bizonyos ellentmondásosságot, egyenlőtlenséget és összetett helyzeteket.

Ezek miatt a körülmények miatt a nyelvi kizárólagosság az álproblémák szintjén, amelyek szakmailag alátámasztott érvelés leple alatt az egynyelvű oktatási-nevelési folyamat kevésbé összetett volta melletti kardoskodásban jutnak kifejezésre, és vagy az mellett szállnának síkra, hogy

az egyetemisták teljes egészében a saját nyelvükön tanulnak, vagy álljanak el a részleges saját nyelvű oktatástól — valójában tényleg álproblémák. Figyelembe kell venni és méltányolni az egyetemisták saját nyelvhasználatának részleges eredményeit is, mert noha a „tisztá” modellekkel szemben ezek kevésbé effektívek; ellentmondások, hibridek és „nemtiszták”, mégis a társadalmi helyzetünket, az egyetemi karokon és a főiskolákon kívüli valóságot tükrözik.

Kétségtelen, hogy a részérdekek és a meg nem értés végett, a többnyelvű gyakorlat a tanároktól, az előadóktól és az egyetemi, főiskolai kollektíváktól általában, nagy erőfeszítést és kitartó munkát igényel. Ezért az általános irányelvek — eszmei, politikai és szervezési — csak a másik úton szilárdíthatják meg az elért eredményeket és tehetik lehetővé a hallgatóknak, hogy a saját nyelvükön is érvényesülhessenek az oktatás folyamán, a képezésszervezés időszakában. A mi társadalmunkban nagy érték, ha az ember több nyelvet beszél. Valószínű, hogy erre a jövőben még inkább szükség lesz, mert noha a fejlődés világviszonylatban is az egyszerűbb és egységesebb irányba halad, a nyelvi különbség akkor is fennmarad, ha a nemzetek többé már nem léteznek.

Edvard Kardelj idézzük: „Értelmetlen tehát a jelenlegi feltételek közepezte összekötni a nemzet elhalását mint meghatározott történelmi kategóriát a nyelvek egybeolvasztásának a folyamatával. *Nem a nyelvek, hanem az emberek* lépnek majd összemeri közösségbe, amelyben a nyelvek különbözősége éppen semmit sem jelent, már csak azért sem, mert a nagyobb általános műveltségű emberek általában több nyelvet fognak beszélni...”³

Tekintettel az egyén mai és a jövőben még fejlettebb többnyelvű műveltségére, nincs okunk arra, hogy ne beszéljünk erről, mint a kultúrárték egyik eleméről, arról, hogy milyen szinten és milyen műveltségi fokon beszél valaki a saját vagy bármely más nyelvet. Mint ahogyan nincs okunk, hogy alá vessük magunkat a fellengzősségben, nyelvi inkorrektségben megnyilvánuló műveletlenségnek; az erőltetett nyelvi puritanizmus is elfogadhatatlan környezetünkben. Többnyelvű közösségünkben, amelynek a szociális mobilitása is igen kifejezett, még akkor is, ha hangsúlyozott igényességgel beszéljük saját nyelvünket, ez mindenképpen egy bizonyos elitizmus, diszkrimináció azokkal szemben, akik kedvezőtlenebb körülményeink vagy legalábbis kevésbé megfelelő helyzetük miatt nem gyarapíthatták nyelvismeretüket, nyelvi műveltségüket. Már csak azért is, mert mindennapi gyakorlat, hogy a kommunikáció több nyelven történik, a túlzott nyelvi puritanizmus nemcsak egyéni gátat vet a többnyelvűségnek, hanem ellentétben áll társadalmunk általános demokratikus szellemével, amely tudatosan törekszik a nemzetek és általában az emberi viszonyok humanizálásának fokozására, öngazgatású közösségünkben.

A nyelvi kultúra ilyen valós és higgadt elbírálása, véleményünk szerint, általános a tanárok és előadók, de az egyetemistákra nézve is több-

nemzetiségű, többnyelvű közösségünkben. Bátorítanunk kell őket, el kell ismernünk eredményeiket a nem saját nyelvükön való értekezésért még akkor is, ha ez a nyelvi kultúra mércéjének nem felel meg. Ugyanúgy figyelembe kell vennünk, elismernünk és serkentünk a tanárok törekvéseit és eredményeit, akik nemcsak a saját nyelvükön oktatnak és tanítanak, függetlenül attól, hogy ez a kommunikáció korrektebb is lehetne. Ezek a jelenségek egyetemi környezetünkben eléggé gyakoriak, akadémiai környezetünk méltóságát, társadalmi viszonyaink demokratikusságát tükrözik.

Jegyzetek

- ¹ Jarceva, Viktorija Nyikolájevna: A tudomány nyelvének a fejlődése. Megjelent: Tudomány és emberiség Cikkgyűjtemény, Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1978.
- ² Tudományos tanácskozás a Tartományi Közigazgatási Intézet szervezésében Újvidéken, 1979. február 26., 27. Betekintést nyújtott a többnyelvű kommunikáció témakörébe tartományunkban. A saját nyelv társadalmi funkciójával kapcsolatban 1. Rehák Lászlónak, a referátum szerzőjének bibliográfia-válogatását.
- ³ E. Kardelj: A szlovén nemzetiségi kérdés fejlődése, Forum, Novi Sad, 1961. (Az előszavából.)

Rezime

Nastava na maternjem jeziku u funkciji zadovoljavanja potreba radnih ljudi udruženog rada i društvene zajednice

Autori ukazuju na unutrašnju sadržinu prava i prakse slobodne upotrebe svog jezika u obrazovnom procesu tojest na funkciju jezika u procesu mišljenja i uopšte u formiranju i ispoljavanju ličnosti.

U višejezičnoj sredini je vrlo čest slučaj da je nekome jedan jezik nosioc misaonih procesa u struci, nauci i javnim poslovima a drugi u sferi ličnog, svakodnevnog intimnog života. Najčešće ovaj drugi jezik je onaj koji se naziva maternjem jeziku.

Efikasnost studiranja na sopstvenom jeziku ili na posredničkom jeziku je različita i predstavlja važan faktor ljudskih prava ili kolektivnih prava nacionalnih skupina. Zakonska norma stavlja u obavezu fakultetima organizovanje nastavnog procesa na određenom jeziku u slučaju da se na jednoj godini studija na početku školske godine za određeni jezik izjasni trideset zainteresovanih studenata.

Čine se ne mali naponi od strane nastavnika i saradnika koji doprinose realizaciji ovakve zakonske norme.

Nepotrebno je i bez ikakve stručne i političke osnove strahovati za profesio-

nalnu perspektivu mladog čoveka u slučaju ako stručnost stica na nekom od naših jezika koji je u brojčanom smislu u skromnijim razmerama prisutan u našoj društvenoj stvarnosti.

Ove činjenice ukazuju na opravdanost korišćenja jezika studenta u procesu studiranja.

Jezička isključivost u smislu postavljanja lažne dileme koja bi zagovarala stručnu argumentaciju pozivajući se na manje složenu situaciju u jednojezičnoj praksi vaspitno-obrazovnog procesa i tražila ili obezbeđenje u celosti korišćenje sopstvenog jezika je stvarno samo lažna dilema. Treba ceniti i uvažavati i delimične rezultate jer iako „nečist“ model ipak je blizak realnoj društvenoj situaciji koja egzistira van zidova fakulteta i viših škola.

Autori završavaju svoje izlaganje sa pozivom da se uvažava i stimuliše napor nastavnika i saradnika koji u vaspitno-obrazovnom procesu komuniciraju ne samo na sopstvenom jeziku, bez obzira da ovo komuniciranje nije možda najkorektnije sa jezičkog stanovišta ali održava dostojanstvo akademske sredine i demokratičnost društvenih odnosa.

Summary

Teaching on Native Language in the Function of Meeting the Needs of Working People of Associated Labour and Social Community

The authors point out the essence of the rights and practice of using native language in the educational process as well as the function of native language in the process of thinking and in the formation of the personality.

In a multilanguage community it's often the case that a person uses a language for his professional communication and another for the personal sphere of his life. Generally the later one is his mother tongue.

Efficiency of studying on one's native language or an intermediary language is different. It's a legal obligation of each University to organize the teaching process on a certain language if there are thirty interested students on the beginning of the semester.

Great efforts are taken by the professors and their assistants to enable the realization of this legal obligation.

It's quite unnecessary to worry about the professional and political perspectives of a young adult who has received his education on one of our languages which is the property of a minor national group.

These facts are the justification of using the native language of students in the processe of studying.

Language exclusiveness can not be the solution even though it seems a lot simpler. Not just the clear situation deserves appreciation. Even the unclear solution means a lot and it's reflecting the social reality we live in.

The authors finish their work with a call to appreciate the efforts of the professors and their assistants who communicate not only on their native language, even if they can not express themselves on the highest level of correctness. However it reflects the dignity of academic circles and the democratic relations in the society.